

MARIAN NAGNAJEWICZ

O UŻYCIU NIEKTÓRYCH ZASTRZEGALNIKÓW U CYCERONA

Wiadomo, że wybredniejsi pisarze rzymscy, hołdując rodzimemu puryzmowi¹ i przejętej od Greków doktrynie stylistycznej², unikali śmielszych wyrażen albo, jeśli po nie sięgali, starali się je zabezpieczać jakimś środkami łagodzącymi lub usprawiedliwiającymi. Do tych pisarzy należał w pierwszym rzędzie mistrz prozy łacińskiej, Cyceeron. Stosowane przez nich środki zabezpieczające, rozpatrywane w ich całokształcie, wykazują wielką różnorodność. Niektóre z nich utrzymywały się poprzez wieki, inne wcześniej czy później wychodziły z użycia i były zastępowane nowymi — w zależności od gustu epoki i poszczególnych autorów; nie brak też wśród nich tworców indywidualnych i jednorazowych. Pełne zestawienie wyrażen łagodzących u pisarzy łacińskich, zwłaszcza czasów starożytnych, z uwzględnieniem ich frekwencji jest jednym z pilniejszych chyba postulatów nauki. Ten jednak postulat nie może być spełniony, dopóki nie zostaną przebadani pod omawianym kątem poszczególni autorzy z Cyceeronom na czele. Takie zestawienie umożliwiłoby ustalenie listy wyrazów usprawiedliwianych dla pojedynczych prozaików i dla całej literatury łacińskiej³. Filologowie klasyczni powitaliby z zadowoleniem sukurs ze strony przedstawicieli innych filologii w postaci analogicznych prac z zakresu piśmiennictwa nowożytnego i współczesnego.

Gdy chodzi o typy wyrażen podlegających u Cyceerona złagodzeniu, to można ogólnie stwierdzić, że w grę wchodzi archaizmy, neologizmy słowotwórcze i semantyczne, zapożyczenia z języka greckiego, tak jawne jak i kalki, oraz wyrażenia tropiczne, zwłaszcza metafory w węższym tego słowa znaczeniu, i figuralne. Środki językowe służące autorom do sygnalizowania a zarazem zabezpieczania powiedzeń odczuwanych przez nich jako ryzykowne bywają czasem nazywane formułami łagodzącymi lub usprawiedliwiającymi. Lepiej jednak chyba nazywać je ogólnie zastrzegalnika-

¹ Por. A. Meillet. *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. Éd. 3. Paris 1933 s. 211 oraz J. Cousin. *Études sur Quintilien*. Vol. 2. Paris 1936 s. 399 n.

² O tej doktrynie pisałem w artykule *Wyrażenie „ut ita dicam” i jego warianty u Kwintyliana*. „Eos”. R. 54 1964 z. 2: s. 290 n.

³ Na ten temat pisałem szerzej tamże s. 289.

mi, bo termin „formuła” jest za wąski. Zastrzegalniki to zjawisko u Cicerona dość częste i nader zróżnicowane — tak leksykalnie jak i syntaktycznie. Najczęściej są nimi wyrazy pojedyncze, zaimki nieokreślone bądź przysłówki, oraz dwuwyrazowe kombinacje tych zaimków i przysłówków, czasem pojedyncze zdania poboczne (np. *ut ita dicam, qui dicitur*) lub główne (np. *sic enim appellat*), niekiedy zdania złożone współrzędnie (np. *utrumque omnino durum, sed usu mollienda sunt verba*) albo podrzędnie (np. *audendum est enim, quoniam haec primum a nobis novantur*), sporadycznie dłuższe jeszcze wypowiedzi. Formułami usprawiedliwiającymi, tj. zastrzegalniki w postaci zdań pojedynczych i złożonych struktur składniowych, u Cicerona autor niniejszego artykułu zajmuje się w osobnych pracach, z których jedna ujrzała już światło dzienne⁴, druga jest w przygotowaniu. Pozostałe zastrzegalniki Cicerona są jedno lub dwuwyrazowe (bez *verbum finitum*). Funkcję zastrzegalników jednowyrazowych pełnią u Arpinaty dwa zaimki nieokreślone: *quidam* i *aliquis* oraz następujące przysłówki: *quasi, tamquam, paene, prope, quodammodo, prope modum, velut, sicut(i)*; w roli złączeń dwuwyrazowych występują kombinacje zaimków nieokreślonych z niektórymi spośród wymienionych przysłówków: *quasi quidam, tamquam quidam, quasi aliquis, tamquam aliquis, sicut aliquis, ut aliquis*.

Chociaż w materiale dowodowym niżej przytoczonym przewiną się wszystkie dopiero co wymienione zastrzegalniki jedno i dwuwyrazowe, to jednak właściwym przedmiotem niniejszego artykułu będą tylko te, które wyżej zostały zaznaczone spacją, a to dlatego, że ich funkcja łącząca w podstawowych pomocach filologa, jakimi są słowniki, gramatyki naukowe i stylistyki, jest albo uwzględniona niedostatecznie, albo całkowicie pominięta. Trzon tej pracy stanowią „artykuły”, których nagłówkami są wspomniane zastrzegalniki, treścią zaś jest dokumentacja ich funkcji łączącej z uwzględnieniem typologii wyrażen złączonych. Przy analizie zebranego przez siebie materiału autor wykorzystał dostępne mu komentarze do tekstów Cicerona i ich przekłady; w wielu jednak wypadkach zdany był na własne wyczcucie i doświadczenie.

Tyle tytułem wprowadzenia. Przejdźmy teraz do samych artykułów.

PROPE

Prope jako przysówek pełni różne funkcje i w związku z tym ma różne odcienie znaczeniowe, których wymieniać nie ma potrzeby. Interesują nas tu tylko te wypadki jego użycia u Cicerona, w których ma on wy-

⁴ Chodzi o artykuł *Technika identyfikowania terminów greckich z ich odpowiednikami łacińskimi w prozie naukowej Cicerona*. „Roc. Hum.” T. 19:1971 z. 3 s. 5-43.

rażnie charakter zastrzegalnika. Jako taki służy on Arpinacie do łagodzenia bądź usprawiedliwiania wyrażen, które cechuje niezwykła hiperboliczność. Uprzedzając dokumentację można powiedzieć, że są to przeważnie metafory, które: (1) ożywiają i personifikują rzeczy martwe; (2) przedstawiają zjawiska natury i czyny ludzkie jako rezultat interwencji sił wyższych; (3) wysoką sprawność władz duchowych człowieka określają przymiotnikiem *divinus*. Ilekroć *prope* tonuje tego rodzaju wyrażenia, znaczy tyle co formuły: *prope dicam*⁵ i *prope est ut dicam*⁶, które można oddać zwrotami: „miałbym ochotę powiedzieć, chciałoby się rzec” lub innymi podobnymi frazami. Nasze przysłowki: *niemal* i *prawie* jako ekwiwalenty słowa *prope* są w niektórych z omawianych niżej sytuacji za blade i mogą prowadzić do nieporozumień.

Ani ogólne słowniki naukowe, ani nawet szczegółowe leksykony H. Mergueta do Cycerona nie wyodrębniają funkcji usprawiedliwiającej naszego przysłowka. Gorzej, że milczą o niej uniwersyteckie podręczniki składni, z dziełem Kühnera-Stegmanna włącznie, oraz stylistyki. Na szczęście doceniają tę funkcję i uwydatniają niektórzy tłumacze, oddając tenże zastrzegalnik przy jaskrawszych metaforach równoważnikami naszego zwrotu „że tak powiem”; sporadycznie bywa ona uwzględniana i w komentarzach.

Wyrażenia poświadczające zastrzegalnikowy charakter przysłowka *prope* dadzą się ująć w pięciu punktach.

I. Zaczniemy od cytatów zawierających metafory animizujące; jest ich dwa. Cyceon, chcąc dobitnie podkreślić ogromne zainteresowanie ziomeków i sąsiadów G. Rabiriusza jego procesem i wielką ich życzliwość dla oskarżonego, wyraził się na początku swej mowy obrończej (*Rab. perd.* 8) następująco: *An [...] plura dicenda sunt, cum tanto studio C. Rabirius totius Apuliae, singulari voluntate Campaniae [vicinitatis] ornetur cumque ad eius propulsandum periculum non modo homines, sed prope regiones ipsae convenerint, aliquanto etiam latius excitatae quam ipsius vicinitatis nomen ac termini postulabant. Gdyby w tym urywku opuścić wyrazy: non modo homines, sed prope a ipsae zastąpić słowem totae, zawierałby on nie budzącą skrupułów autora metonimię (totae regiones convenerint), z jaką spotykamy się na przykład w zdaniu (*Planc.* 22): tota [...] regio se huius honore ornari, se augeri dignitate arbitrabatur. A tak mamy przed sobą *amplificatio per incrementum*, w której drugi człon zawiera metaforę animizującą, złagodzoną zastrzegalnikiem *prope*. Ten śmiały chwyt retoryczny licuje ze stylem wzniosłym mowy, o której sam Cy-*

⁵ Ta formuła zjawia się w *Rhet. Herenn.* 4, 49, 62 oraz u Cycerona, np. *Planc.* 20 w zdaniu: *quorum honoribus agri prope dicam ipsi [...] faverunt.*

⁶ *Quint. Inst. orat.* 11, 3, 85: *ceterae partes loquentem adiuvant, hae (scil. manus) prope est tu dicam ipsae loquuntur.*

ceron napisał potem (*orat.* 103): *omni genere amplificationis exarsimus*⁷. Do tego typu metafor odnoszą się słowa Kwintyliana (*inst.* 8, 6, 11): *Praecipue ex his oritur sublimitas, quae audaci et proxime periculum translatione tolluntur, cum rebus sensu carentibus actum quendam et animum damus*. Jak tłumacz może wypaczyć intencje autora i zniszczyć jego świadomy zabieg stylistyczny, niech pokaże „przekład” podkreślonej części analizowanego cytatu pióra H. G. Hodge’a (Loeb): „when, to avert his peril, not only individuals but whole districts, almost, have assembled”. Dalszy komentarz jest zbyteczny. Rzecz mówi sama za siebie.

Jeszcze śmielszych wyrażen użył Arpinata (*Pis.* 52), mówiąc o powitaniu, jakie zgotowali mu mieszkańcy stolicy, gdy wracał z wygnania. Czytamy tam:

Unus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit, quo in patriam redii cum senatum egressum vidi populumque Romanum universum, cum mihi ipsa Roma prope convulsa sedibus suis ad complectendum conservatorem suum progredi visa est. Quae me ita accepit, ut non modo [...] omnes viri ac mulieres [...], sed etiam moenia ipsa viderentur et tecta urbis ac templa laetari.

W pierwszej z podkreślonych partii cytatu metafory zostały złagodzone za pomocą *prope* i *videri*, w drugiej — za pomocą samego *videri*. Z powrotem Cicerona z wygnania wiąże się dalsza metafora, tym razem zawarta w zdaniu (*Sest.* 131): *mihi advenienti tamquam totius Italiae atque ipsius patriae dextram porrexerint Brundisini*; tu jednak w roli zastrzegalnika zjawia się *tamquam*. Z dalszymi przenośniami tego typu spotkamy się pod nagłówkiem *paene*.

II. Celem zaakcentowania doniosłości swych czynów, dokonanych podczas sprawowania konsulatu, nasz mówca przedstawił je jako zrządzenie losu w wypowiedzi (*Catil.* 4, 2): *si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consulatum ad salutem populi Romani prope fatalem*⁸ *extitisse?* Z innymi formami ostrożności przy odwoływaniu się do przeznaczenia jako czynnika wkraczającego w sprawy ludzkie także zetknijemy się jeszcze.

III. W kilku wypadkach obecność zastrzegalnika wiąże się z wyrażeniami sugerującymi interwencję bogów. I tak działaniu bogów Ciceron przypisuje decyzję wszczęcia procesu przeciwko Werresowi (*Verr.* I 1, 1): *Quod erat optandum maxime, iudices, [...] id non humano consilio, sed prope divinitus datum atque oblatum vobis summo rei publicae tempore*

⁷ L. Laurand. *Études sur le style des discours de Cicéron*. Vol. 3. Éd. 4. Paris 1940 s. 332.

⁸ H. Kasten (*Cicero. Staatsreden*. T. 1 Berlin 1969 s. 223) *prope* oddaje tu przez *sozusagen*.

videtur; cf. *Phil.* 4, 7 Est enim quasi deorum immortalium beneficio et munere datum rei publicae Brutorum genus et nomen — gdzie środkiem łagodzącym jest *quasi*. W dwóch innych miejscach czynnik ten wiąże nasz autor ze zjawiskami natury. W związku z pogłoskami, jakoby pod Rzymem rozległ się szcęk broni, haruspikowie orzekli, że to niezwykle zjawisko (prodigium) jest wyrazem gniewu bogów i zapowiedzią kary za zajmowanie przez prywatnych ludzi miejsc poświęconych bogom. Klodiusz rozciągnął to orzeczenie na dom Cycerona, zbudowany na placu bogini Libertas. W odpowiedzi na to Cyceron oświadczył m. in. (*har. resp.* 10): reperietis enim ex hoc toto prodigio atque responso nos de istius scelere ac furore ac de impendentibus periculis maximis *prope iam voce*⁹ *Iovis Optimi Maximi* praemoneri. Gdzie indziej wreszcie (*Phil.* 5, 8) mówca, kwestionując ważność ustawy o podziale gruntów, uchwalonej w roku 44 podczas burzy z piorunami, a więc mimo niepomysłnych wróżb, powiada: Quam legem [...] se augur (scil. M. Antonius) dicit tulisse non modo tonante Iove, sed *prope caelesti voce* prohibente, hanc dubitabit contra auspicia latam confiteri?

IV. A oto metaforyczne użycia przymiotnika *divinus*: Ego multos homines [...] *naturae ipsius habitu prope divino* per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor (*Arch.* 15); Antonii incredibilis quaedam et *prope singularis et divina vis ingenii* videtur (*de orat.* 1, 172); vidi [...] ego summos homines et *divina prope memoria* (ib. 2, 360). Do analogicznego użycia przymiotnika *divinus* również wypadnie powrócić.

V. Przegląd miejsc, w których Cyceron stosuje *prope* w funkcji środka łagodzącego ryzykowne wyrażenia, zamykam urywkami ze znanego ekskursu o kulcie Cerery i Prozerpiny, zawierającego śmiałe użycie słowa *incunabula* w zdaniu (*Verr.* II 4, 101): Propter huius opinionis vetustatem, quod horum in his locis vestigia ac *prope incunabula* reperiuntur *deorum*, mira quaedam tota Sicilia [...] religio est Cereris Hennensis. Rzeczownik *incunabula* rozpatrzmy na tle innych analogicznych użyć przy omawianiu zastrzegalnika *paene*.

PROPEMODUM

Propemodum (*prope modum*)¹⁰ Cyceron stosuje rzadko — przeważnie w sensie „prawie, niemal, bez mała” — celem ograniczenia zakresu pojęcia wyrażonego słowem, do którego się odnosi, np. w powiedzeniach: *aequales propemodum fuerunt* (*Brut.* 182); quid enim sors est? idem *prope modum* quod micare, quod talos iacere. W dwóch jednak miejscach już

⁹ Tamże t. 2 s. 195.

¹⁰ Pisownia podwójna jak *quodammodo* (*quodam modo*).

przy pierwszym zetknięciu się z tym wyrażeniem wydało mi się, że ma ono odmienny charakter, mianowicie charakter zastrzegalnika w omawianym tu sensie. Potem stwierdziłem, że tak również w tych wypadkach pojmują jego funkcję wytrawni tłumacze — Courbaud i Bornecque. Przyjrzyjmy się tym wypadkom bliżej.

W *orat.* 147 Cyceron rozpoczyna wykład poświęcony strukturze periodu retorycznego słowami: *De verbis enim componendis et de syllabis propemodum dinumerandis et dimetiendis loquemur*. Autor, łącząc czasownik *dinumerare* i *dimetiri* z rzeczownikiem *syllaba*, użył tych czasowników w sposób niezwykły; dlatego dodał *propemodum*. W podobnym kontekście posłużył się wcześniej przy czasowniku *dimetiri* zastrzegalnikiem *quasi*. Mam na myśli *orat.* 38, gdzie czytamy, *de industria [...] elaboratur, ut verba verbis quasi dimensa et paria respondeant*; cf. *Quint., Inst. orat.* 9, 14, 112 — *dimetiendis pedibus et perpendendis syllabis*. Zarówno *propemodum* jak i *quasi* w miejscach przytoczonych z *Mówcy* wspomniany Bornecque oddaje za pomocą *pour ainsi dire*.

Drugi z zapowiedzianych wypadków zachodzi w wypowiedzi (*do orat.* 3, 173): *Versus [...] veteres illi in hac soluta oratione propemodum, hoc est numeros quosdam nobis esse adhibendos putaverunt*. Tu *propemodum* (= „coś w rodzaju”) ¹¹ sygnalizuje i łagodzi użycie nieadekwatnego rzeczownika *versus*, zastąpionego zaraz potem nowym semantycznie (stąd *quidam*) terminem *numerus*; cf. *ibid.* 3, 53 — *qui [...] in ipsa oratione quasi quendam numerum versumque conficiunt*, gdzie zastrzegalniki *quasi quidam* odnosi się do obu rzeczowników.

Jeszcze inny odcień semantyczny (= „prawie w jednakowy sposób”), mniej zresztą nas tu obchodzący, ma *propemodum* w zdaniu (*off.* 2, 31): *ea (scil. amicitia) [...] utrisque est propemodum comparanda*.

PAENE

Jako środek tonujący śmielsze wyrażenia, równie silny jak zastrzegalniki *paene dicam* ¹², *paene dixerim* ¹³, *ut ita dicam*, przysłówki *paene* zjawia się u Cycerona częściej niż jego synonim *prope* i ma w swym zasięgu szerszy od niego wachlarz zjawisk językowostylistycznych. Trzeba przyznać, że jego funkcję usprawiedliwiającą uwzględniają niektóre z podstawowych pomocy naukowych. I tak sygnalizuje ją słownik Georges'a, wymieniając wśród znaczeń słowa *paene* odcień *sozusagen*. Wprawdzie

¹¹ U E. Courbauda: „quelque chose d'analogue”.

¹² Por. *Cic. S. Rosc.* 68: *paene dicam respersas manus sanguine paterno iudices videant oportet, si tantum facinus [...] credituri sunt*.

¹³ K. Halm w komentarzu do *prov. cons.* 2.

gramatyki i tym razem zawodzą, ale rekompensują nam ten brak odpowiednie wzmianki w stylistykach¹⁴ i komentarzach.

Wyrażenia złagodzone za pomocą *paene* mieszczą się w następujących punktach: przymiotnik *fatalis* (I), metafory (II), metonimie (III), oksymoron (IV).

I. Na to, że *paene* — odnosi się to pośrednio i do omówionego już *prope* — nie ustępuje swą siłą przejrzystej funkcjonalnie formule *ut ita dicam*, dostarcza dowodów sam Cycero i to właśnie w związku z przymiotnikiem *fatalis*, z którym już spotkaliśmy się przy *prope*. Tym dowodem jest użycie wyrażenia *fatalis casus* (= „nieszczęście przez los zesłane”), które Arpinata odniósł dwukrotnie do dyktatury Cezara, gdy w *Filipikach* pomstował na jednowładcze zakusy Antoniusza: fuit *aliquis fatalis casus, ut ita dicam*, quem tulimus, quoquo modo ferendus fuit: nunc si quis erit, erit voluntarius (6, 19); an, cum illum necessarium et *fatalem paene casum* non tulerimus, hunc feremus voluntarium? (10, 19). W pierwszej wypowiedzi mówca posłużył się, jeśli nie liczyć zaimka *aliquis*, ewidentnym i jednoznacznym zastrzegalnikiem *ut ita dicam*, w drugiej — przysłówkiem *paene*. Jest jednak w tychże *Filipikach* jeszcze jedno miejsce odnoszące się do tej samej sytuacji, w którym zamiast *fatalis casus* czytamy *vis fatalis*: sed si illa tulimus, quae nos necessitas ferre coegit, quae *vis quaedam paene fatalis* — quae tamen ipsa non tulimus — etiamne huius impuri latronis feremus taeterrimum [...] *dominatum*? (3, 29); tu obok *paene* zjawia się zastrzegalnik *quidam*, fakt raczej wyjątkowy. Droga takich zestawień i prównań ustalamy sens i funkcje innych także wieloznacznych słów, jak *quidam* i *aliquis*. Co do przymiotnika *fatalis*, to warto dodać, że na 24 jego użycia u Cycerona przypada 10 usprawiedliwionych, i podkreślić, że usprawiedliwiają je zastrzegalniki: *prope, aliquis, ut ita dicam, quidam* i *quasi*, same lub połączone ze sobą. Tak więc postulat stylistycznego urozmaicenia realizuje Cyceron również w zakresie środków usprawiedliwiających. Użycie zastrzegalników przy słowie *fatalis* jest, jak słusznie zauważył O. Hey¹⁵, wyrazem ostrożności Cycerona przy odwoływaniu się do ingerencji niepojętej i tajemniczej siły, jaką jest przeznaczenie.

II. Metafory zawierają: obrazy animizujące i personifikujące (1), obrazy ukonkretniające byty i rzeczy niewidzialne (2), przenośne użycie słowa *divinus* (3), inne przenośnie (4).

1. Cztery metafory animizujące wiążą się z życiem i działalnością samego Cycerona. Przemawiając w senacie po powrocie z wygnania Arpinata użył takich m. in. słów (*p. red. in sen.* 25): *consul, cum illa incredibilis multitudo Romam et paene Italia ipsa venisset, vos frequentissimos in Ca-*

¹⁴ Np. E. Berger. *Stylistique latine*. Trad. de l'alle. Éd. 4. Paris 1942 s. 281.

¹⁵ *Wortgeschichtliche Beobachtungen*. ALLG. 15. 1908 s. 462.

pitoliū convocavit. Innym razem, pragnąc wyrazić życzliwość Sycylijczyków do siebie, woła patetycznie (*Planc.* 96): *vide nunc caliginem temporum illorum: cum ipsa paene insula*¹⁶ *mihi se obviam ferre vellet, praetor ille [...] me in Siciliam venire noluit. A oto dwa analogiczne obrazy odnoszące się do spisku Katyliny: Rem publicam [...] laboribus, consiliis, periculis meis e flamma atque ferro paene ex faucibus fati ereptam [...] videtis* (*Catil.* 3, 1); *cum homines nefarii de patriae parricidio confiterentur, [...] voce paene litterarum coacti, [...] delere rem publicam consensisse* (*Phil.* 2, 17). Drugie użycie *vox* z zastrzegalnikiem *paene*, które prowadzi nas do metafor nie związanych z życiem Cyserona, znajdujemy w zdaniu (*nat. deor.* 3, 91): *nec cum Aegisthi libidinem aut cum Paridis videmus, a deo causam requirimus, cum culpa paene vocem audiamus; cf. fin.* 1, 71 (3, 62) *exaudita quasi voce naturae* oraz *ibid.* 2, 45 *mentem [...], ut ita dicam, sagacem, gdzie umysł ludzki jest przyrównywany do ogara tropiącego zwierzynę. Dwa ostatnie miejsca zostały przytoczone celem pokazania, że i przy tym typie ekspresji możliwe były inne środki łagodzące (quasi, ut ita dicam). Dalszy przykład omawianego zjawiska mamy (*Tusc.* 2, 3) w wypowiedzi: *unde erat exortum genus Atticorum iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum, qui iam conticuerunt paene ab ipso foro irrisi. J. Śmigaj*¹⁷, tłumacząc podkreślone słowa cytatu przez „wysmiani nawet przez forum”, nie dostrzega, jak się zdaje, funkcji usprawiedliwiającej przysłówka *paene*, a rzeczownik *forum* uważa za metonimię. Zaimek *ipse* wskazuje, że chodzi tu właśnie o metaforę personifikującą, którą dobrze oddał A. Di Virginio¹⁸ pisząc: „dopo aver fatto ridere, si può dire, anche le pietre del Foro”. Ostatni wreszcie wypadek użycia tego środka stylistycznego stwierdzamy w urywku (*de orat.* 3, 149): *utimur verbis [...] iis, quae propria sunt et certa quasi vocabula rerum, paene nata*¹⁹ *cum rebus ipsis — gdzie odniesienie nata do vocabula dla wyrażenia pojęcia wyrazów pierwotnych (part. 16 czytamy verba nativa) wydało się autorowi ryzykowne.**

2. Stosując przenośnie niektóre czasowniki autor ukonkretnia: a) bóstwa: *Idemque (scil. animus) cum caelum [...] perspexerit, [...] quid in iis [...] divinum aeternumque sit, viderit ipsumque ea moderantem et regentem denu paene*²⁰ *prenderit* (*leg.* 1, 61); *ita (scil. dei) praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre*

¹⁶ J. Mrukówna (*Cyseron. Mowy wybrane*. Warszawa 1960 s. 246) tłumacząc słowa „*ipsa paene insula*” przez „prawie cała wyspa” zmieniła ich sens.

¹⁷ *Cyseron. Pisma filozoficzne*. T. 3. Warszawa 1961 s. 552.

¹⁸ M. T. Cicerone. *Le Tuscolane a cura di [...]*. Ed. 2. Milano 1967 s. 168.

¹⁹ *Por. Quint. Inst. orat.* 2, 5, 14 oraz 10, 1, 16.

²⁰ *Deum* czytam za Plinwalem (*Les Belles Lettres*), który *paene* tłumaczy przez „pour ainsi dire”.

possemus (*Catil.* 3, 18); b) rzeczy abstrakcyjne: rerum, quasi gerantur, *sub aspectum paene subiectio* (*de orat.* 3, 202); est enim haec pars orationis, *quae rem constituat paene*²¹ *ante oculos* (*part.* 20), gdzie, podobnie jak i w poprzednim cytacie, autor opisuje figurę zwaną m. in. ὑποστροφική: illa vero oculorum multo acriora, quae ponunt *paene in conspectum animi*, quae cernere et videre non possumus (*de orat.* 3, 161), cf. *nat. deor.* 2, 98 — licet [...] oculis quodam modo contemplari pulchritudinem rerum — gdzie zastrzegalnikiem jest *quodam modo*; simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate et in summa opinionum perversitate versamur, ut *paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur*²² (*Tusc.* 3, 2).

3. Przymiotnik *divinus* (*caelestis*) Cynceron odnosi do: a) osoby: ille singularis *vir* ac *paene divinus* (*Phil.* 2, 39); b) mądrości, uzdolnień, czynów, wiadomości i doznań ludzkich: singulari *vir ingenio* Aristoteles et *paene divino* (*div.* 1, 53); *res* a te gesta memorabilis ac *paene caelestis* (*ad M. Brut.* 2, 7, 2); tam [...] *incredibilem sapientiam* ac *paene divinam* tacitus praeterire non possum (*Marcell.* 1); si mihi tranquilla [...] omnia fuissent, *incredibili quadam* ac *paene divina* [...] *laetitiae voluptate* caruissem (*p. red. ad Quir.* 2); *admirabilis* quaedam et *incredibilis* ac *paene divina* eius in [...] *aequitate explicanda scientia*.

4. Pozostały jeszcze do odnotowania trzy miejsca z metaforami nie mieszczącymi się w poprzednich punktach (B I 1—3): a) *Mil.* 56 — *vitam* suam, quam maximis praemiis *propositam* et *paene*²³ *addictam* sciebat, numquam in periculum [...] *proiciebat* — gdzie wyrażenie podkreślone, stosowane właściwie przy licytacjach, znaczy mniej więcej tyle, co „wystawione na sprzedaż i odstąpione za bardzo wysoką cenę”; b) *Caecin.* 57 — *utrum* me tuus procurator deicerit, is qui legitime procurator dicitur, omnium rerum eius, qui in Italia non sit *absitve rei publicae causa*, *quasi quidam paene dominus*, hoc est alieni iuris vicarius — gdzie słowo *dominus* jako nie całkiem adekwatne jest obwarowane potrójnym zastrzegalnikiem (*quasi quidam paene*); c) *Brut.* 118 — ut omnes fere Stoici prudentissimi in disserendo sint et id arte faciunt sintque *architecti paene verborum* — gdzie śmiały obraz zawarty w trzech ostatnich słowach podkreśla kunsztowność stoickich sylogizmów.

III. Dwoma spośród trzech wchodzących tu w grę metonimii nasz mówca piętnuje nienawistnych sobie ludzi: *duo illa rei publicae paene*

²¹ W przekładzie Bornecque'a (*Les Belles Lettres*: „pour ainsi dire”).

²² Łączenie *paene* z *videamur*, z którym spotykamy się u Śmigaja („nieomal się zdaje”), jest niewłaściwe, gdyż przysłówek ten odnosi się do metafory *cum lacte nutricis suxisse*. Zręcznie wybrnął z trudności Humbert (*Les Belles Lettres*), pomijając *videamur*, a *paene* oddając przez „on peut le dire”.

²³ F. Richter i A. Eberhardt-Nohl proponują w swym komentarzu (ad 1 dla *paene* odpowiednik „man darf fast sagen”).

*fata*²⁴, Gabinium et Pisonem (Sest. 93); Gabinium et Pisonem duo rei publicae portenta et paene funera²⁵ (prov. cons. 2). Ostatnia każe nam wrócić do rzeczownika *incunabula* i przyjrzeć się jego użyciu u Cyncerona dokładniej.

Arpinata stosuje słowo *incunabula*: A. właściwie w sensie „kołyska”: S. Rosc. 153 i fin. 5, 55; B. tropicznie w znaczeniu „kolebka”: 1. metonimicznie w sensie „miejsca urodzenia”: *carm. frg.* 18 M. in montes patrios et ad nostra incunabula pergam; *Verr.* II, 4, 107 — horum in his locis vestigia ac prope *incunabula* reperiuntur *deorum* (scil. Cereris et Proserpinae), które to słowa, cytowane już pod *prope* (pkt. V), nawiązują do wypowiedzi wcześniejszej (ibid. 3): nam [...] natas esse has in his locis deas [...] arbitrantur (scil. Siculi); *leg.* 2, 4 — gaudeo [...] me *incunabula paene mea* tibi ostendisse (cf. ibid. 2, 3: haec mea [...] germana partia); 2. metaforycznie w sensie „początki, elementy (wykształcenia mówcy)”: a) bez zastrzeżeń: *de orat.* 1, 23 — ab incunabulis nostrae veteris peurilisque doctrinae; b) ze złagodzeniem w postaci *quasi*: *orat.* 42 — non alienum fuit de oratoris *quasi* incunabulis dicere; cf. *Quint. inst.* 1 prooem. 6 — ab ipsis dicendi velut incunabulis oraz *Val. Max.* 6, 3, 1 — ut ita dicam, incunabulis et nutrimentis culpaе, non ipsa commotus culpa.

W trzech na cztery wypadki tropicznego użycia słowa *incunabula* w prozie Cyncerona mamy do czynienia z obrazami śmiałymi i żywymi; świadczy o tym obecność zastrzegalników (*prope*, *paene*, *quasi*). Leksykoграфowie mają kłopot z semantyczną kwalifikacją poszczególnych użycń naszego rzeczownika, na co wskazują różnice między słownikami w jego traktowaniu. Autor hasła *incunabula* w *Thes.* 1. 1. jest odosobniony w tym, że *Verr.* II, 4, 107 oraz *leg.* 2, 4, które to miejsce jest tu właściwym przedmiotem naszego zainteresowania, uważa za użycia właściwe (B 1 proprie, p. 1077, 77 n.). Jeżeli w tych dwu miejscach *incunabula* ma znaczenie właściwe, to nasuwa się pytanie, jaka jest w nich rola przysłówków *prope* i *paene*. Osobiście skłaniam się do zdania komentatorów²⁶ i tłumaczy²⁷, którzy uważają je za środki łagodzące użycie przenośne omawianego wyrazu.

IV. Oksymoron złagodzony przysłówkiem *paene* spotykamy *de orat.* 3, 93 w wypowiedzi: Rerum est silva magna, quam cum Graeci iam non

²⁴ *Paene fata* można by tu przetłumaczyć: „powiedziałbym, złe duchy”; K. Halm ad 1) pisze, że *paene* = tu „prope dixerim”, *fata* zaś oddaje przez „Unglückdämonen”.

²⁵ *Paene funera* = „że się tak wyrażę „grabarze”, cf. Kasten, jw. t. 1 s. 155.

²⁶ Richter i Eberhardt-Nohl w związku z *Verr.* II, 4, 107 zauważają: „ac prope (ja, fast möchte ich sagen); prope mildert die Kühnheit des Bildes; incunabula, als Geburtsstädte der Göttinnen [...] d. h. als Ursitz ihres Kultus”.

²⁷ *Leg.* 2, 4 A. W. Zumpt (*Cicero's philosophische Schriften.* Leipzig 1841 s. 655) tłumaczy *paene* przez „szusagen”, Martha (Les Belles Lettres) przez „pour ainsi dire”, Keyes Loeb) „what I may call”.

tenerent ob eamque causam iuventus nostra *dedisceret paene discendo*, etiam Latini [...] hoc bienio magistri extiterunt. Gdzie indziej także przeważnie Cynceron usprawiedliwia tę figurę, ale inaczej, cf. *Catil.* 1, 18 quae (scilicet patria) [...] quodam modo tacita loquitur; *Sest.* 82 — grato quodam scelere; *ibid.* 114 — populum ipsum, ut ita dicam, non esse popularem; *Phil.* 5, 11 — restituebantur exules quasi lege sine lege.

VELUT

Gramatycy²⁸ informują, że ten przysłówek jest stosowany w charakterze środka łagodzącego wyrażenia obrazowe dopiero w łacinie poklasycznej. Dla ścisłości jednak trzeba powiedzieć, że wyjątkowo pojawia się on jako taki już u Cyncerona i u Neposa. I tak Nepos użył go (*Hann.* 1, 3) w zdaniu: Hic [...] *velut hereditate relictum odium* paternum [...] *conservavit*. Cynceron zaś poprzedził nim (*Tusc.* 1, 117) wyrażenie *superiore e loco contionari*. Czasownik *contionari* w połączeniu z okolicznikiem miejsca jest poświadczony u tego ostatniego dwa razy: 1. w sensie właściwym: *Tusc.* 5, 32 — *contionari ex turri alta solebat* (scilicet Dionysius); 2. w sensie metaforycznym (*ibid.* 1, 117): *Quae cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum atque ita velut superiore e loco contionandum, ut homines mortem vel optare incipiant vel certe timere desinant?* Tę wypowiedź poprzedzają słowa: *ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria*. Gdzie indziej wyrażenie okolicznikowe *de (ex) superiore loco*, użyte w znaczeniu „w sądzie”²⁹, Cynceron mówiąc o wystąpieniu pretora, oskarżyciela lub obrońcy, łączy z innymi *verba dicendi*: *dicere* (*Verr.* II 2, 102), *agere* (*ibid.* II 4, 49 oraz 86), *loqui* (*de orat.* 3, 23), cf. *pro tribunali sermonem habere* (*epist.* 3, 8, 2). Jeśli chodzi o *Tusc.* 1, 117, to zastrzegalik *velut* łagodzi, jak się zdaje, śmiałość metafory powstałej skutkiem przeniesienia zwrotu *superiore e loco contionari* z języka urzędowego na grunt rozważań filozoficznych i nadania mu tym samym nowego sensu³⁰.

W połączeniu z zaimkiem *quidam* spotykamy *velut* dopiero u Liwiusza (np. 38, 34, 9) i u Kwintyliana (np. *inst.* 10, 5, 17).

SICUT

Przysłówek *sicut(i)*, sam lub wespół z zaimkiem *quidam* bądź *aliquis* łagodzi niekiedy, podobnie jak częste w tej funkcji *quasi* i *tamquam*,

²⁸ R. Kühner-C. Stegmann. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Satzlehre II*, 4 Aufl. durchgesehen v. A. Thierfelder. München 1962 s. 455.

²⁹ Tyrrel-Purser ad *epist.* 3, 8, 2; Piderit-Harnocker oraz Wilkins ad *de orat.* 3, 23.

³⁰ Ten sens omawia M. Pohlenz ad 1).

śmiałe wyrażenia metaforyczne. Ta jego rola jest dość trudna do uchwycenia w słownikach skutkiem pomieszania *sicut* usprawiedliwiającego z *sicut* porównawczym³¹. Lepiej przedstawia się rzecz w gramatykach, jako że niektóre z nich — ubocznie wprawdzie, ale wyraźnie — wspominają o tonującym charakterze tego słowa. Kühner-Stegmann³² bowiem i A. Gandilio³³ wymieniają *sicut* wśród zastrzegalników i podkreślają rzadkość stosowania go w tej funkcji — z tym, że testimonia w liczbie dwóch (Caes. 6, 26, 2 oraz Cic. *inv.* 2, 8) przytaczają tylko pierwsi.

Ten zastrzegalnik spotykamy po raz pierwszy u Anonima *ad Herennium* (4, 11, 16) w zdaniu: quae (scil. exornationes), si rariae disponuntur, distinctam *sicut coloribus* [...] reddunt orationem; cf. Cic. *De orat.* 3, 96 — ornatur [...] oratio genere primum et quasi colore quodam, gdzie rzeczownik *color*, użyty w innym sensie, został ostrożnie wprowadzony za pomocą *quasi quidam*. W tekście (interpolowanym) Cezara zawiera go wypowiedź (*Gall.* 6, 26, 2): ab eius (scil. cornus) summo *sicut palmae ramisque* diffunduntur.

Gdy chodzi o Cyncerona, to u niego z wyraźnym użyciem samego *sicut* w omawianej funkcji mamy do czynienia w dwóch co najmniej wypadkach, mianowicie przy rzeczownikach *familia* i *speculum*.

Metaforyczne użycie słowa *familia* w sensie „szkoła filozoficzna, retoryczna, prawnicza” jest poświadczone dopiero u Arpinaty. W grę wchodzi następujące miejsce: *inv.* 2, 8 — ex his duabus diversis *sicuti familiis*, quarum altera cum versaretur in philosophia, nonnullam rhetoricae quoque artis sibi curam assumebat, altera vero omnis in dicendi erat studio occupata, unum quoddam est conflatum genus a posterioribus; *Att.* 2, 16, 3 — respicio nunc ad hanc familiam; *de orat.* 1, 42 — singulae familiae; *ibid.* 3, 61 — nam cum essent plures orti fere a Socrate [...], proseminatae sunt *quasi familiae* dissentientes inter se; *epist.* 7, 5, 3 — quod familiam ducit in iure civili; *leg.* 3, 14 — ab hac familia [...] ista manarunt; *fin.* 4, 49 — Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia; *Tusc.* 1, 55 — quia a Platone et Socrate et ab ea familia dissident; *div.* 2, 3 — tota [...] Peripateticorum familia. Z tego przeglądu wynika, że na 9 użyć przenośnych tego rzeczownika przypadają tylko 2 usprawiedliwione i to należące do dzieł wcześniejszych. Skrupuły, które miał autor przy pierwszym użyciu (*sicuti*), odezwały się jeszcze przy czwartym (*quasi*)³⁴. Wyraz przyjął się

³¹ Zob. hasło *sicut* w leksykonach Forcelliniego („2 speciatim”). Klotza („B 3”), Georgesca („II 3”).

³² Jw.

³³ *Sintassi Latina*. Vol. 3. Ed. 3 rifatta a cura di G. B. Pighi. Bologna 1968 s. 280.

³⁴ Wilkins (ad 1) odnosi *quasi* nie do *familiae*, lecz do *proseminatae*, co jest nieporozumieniem.

w znaczeniu przenośnym u prozaików późniejszych i nie budził zastrzeżeń³⁵.

Słowem *speculum* posłużył się Ciceron metaforycznie dwa razy: 1. tradycyjnie (cf. Plaut. *Men.* 1062 oraz Lucr. 3, 971) i bez widocznych oporów w znaczeniu „odbicie, obraz”: *fin.* 2, 32 — nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit aut etiam a bestiis, quae putat esse specula naturae, cf. porównanie *ibid.* 5, 61: indicant pueri, in quibus ut in speculis natura cernitur; 2. na sposób w prozie nowatorski i budzący zastrzeżenia — w sensie „wzór, norma”: *rep.* 2, 69 — ut (scil. ille vir) ad imitationem sui vocet alios, ut sese splendore animi et vitae suae speculum praebebat civibus, cf. Terent. *Andr.* 415 — inspicere tamquam in speculum in vitas omnium iubeo atque ex aliis sumere exemplum sibi. W instruktywnej wypowiedzi Terencjusza mamy do czynienia z porównaniem, u Cicerona zaś z metaforą, jak wskazuje obecność zastrzegalnika *sicut*, śmiałą i żywą. Idealny przywódca, o którym mówi Ciceron w ostatnim cytacie³⁶, ma być dla współobywateli zwierciadłem w tym sensie, że wpatrując się w niego dostrzegą walory, które ich urzekną i pociągną do naśladowania. W tym samym znaczeniu co Ciceron użył potem *speculum* Macrobiusz (*sat* 5, 2) pisząc: omne opus Vergilianum de quodam Homerici operis speculo formatum est. Tu jednak zwierciadłem-wzorem jest nie osoba, lecz rzecz (opus). I tym razem spotykamy *sicut* jako zastrzegalnik w dziele wcześniejszym.

SICUT ALIQUIS

Kombinacji przysłowka *sicut* z zaimkiem *aliquis*, użytej w charakterze zastrzegalnika, przed Ciceronem nie widać. Wcześniejsza *Retoryka ad Herennium* ukazuje natomiast połączenie *sicut quidam* w definicji antonomazji (4, 31, 42): Pronominatio est, quae *sicuti* cognomine *quodam* extraneo demonstrat id, quod suo nomine non potest appellari. Autor złądził rzeczownik *cognomen*, ponieważ odczuwał jego nieadekwatność. Omawiana kombinacja towarzyszy u Cicerona trzem rzeczownikom: *fundamentum*, *simulacrum* i *membrum*.

I. Słowo *fundamentum* zjawia się u niego w znaczeniu przenośnym 52×: w mowach 2×, w pismach retorycznych 7×, w dziełach filozoficznych 18×, w listach 5×, w tym z zastrzegalnikami 9×. Oto użycia budzące zastrzeżenia autora: *inv.* 2, 19 — hic locus (scil. causae) *sicut aliquod fundamentum* est huius constitutionis; *de orat.* 3, 151 — in qua non magna laus est vitare vitium — quamquam est magnum — verum tamen

³⁵ *Thest.* I. I. vol. VI pars prior 241, 81 n.

³⁶ Szerzej o tym przywódcy Ciceron pisze w *rep.* 2, 51.

hoc *quasi solum quoddam* atque *fundamentum* est, verborum usus et copia bonorum, gdzie *quasi* odnosi się także do *fundamentum*; *Scaur.*, 21 — ut me totius nostrae *defensionis quasi quaedam* iacere *fundamenta* patiamini; *part.* 31 — narratio est *quaedam quasi sedes et fundamentum* constituendae *fidei*; *rep.* 4, 4 — ita sunt alte repetita *quasi fundamenta quaedam verecundiae*; *leg.* 1, 26 — nec satis inteligentias enodavit *quasi fundamenta quaedam scientiae*; *Brut.* 258 — solum et *quasi fundamenta* vides, locutionem emendatam et Latinam; *opt. gen.* 5 — earum omnium rerum [...] memoria est *quasi fundamentum*; *ac.* 2, 40 — totius eorum rationis *quasi fundamenta* cognoscere.

Wyrażenia łągodzące zjawiają się przy 1, 18, 20, 21, 23, 24, 27, 30 i 31 użyciu metaforycznym. Dlaczego taka właśnie jest repartycja zastrzegalników w analogicznych lub identycznych kontekstach, trudno dociec; zresztą nie jest to tu dla nas istotne. Ważniejszy jest natomiast oczywisty fakt, że połączenie *sicut aliquis*, którego Cyceron użył w młodzieńczym elaboracie *De inventione*, zostało w późniejszych dziełach zastąpione przez częstsze u niego zastrzegalniki *quasi* lub *quasi quidam*.

II. Pisząc o filozoficznych podstawach prawa Arpinata wypowiada pogląd, że największą zasługą filozofii jest to, że zaleca ludziom poznanie samych siebie. Stosując bowiem to zalecenie, człowiek uczy się doceniać wartość swego umysłu i dochodzi do przekonania, że umysł ten jest odbiciem bóstwa, przejawem boskości. Tę ostatnią myśl wyraził w słowach (*leg.* 1, 59): nam qui se ipse norit, primum aliquid se habere sentiet divinum ingeniumque in se suum *sicut simulacrum aliquod dicatum* putabit. Śmiałe i odosobnione wyrażenie *simulacrum dicatum* zabezpieczył słowami *sicut aliquod*.

III. Rzeczownika *membrum* nasz autor używa przenośnie w odniesieniu do rzeczy: A. konkretnych w znaczeniu „część”: 1. bez skrupułów: *ad Q. fr.* 3, 1, 2; *Att.* 8, 1, 1; *Tim.* 22; 2. z zastrzeżeniem: *nat. deor.* 1, 34 — deos [...] octo esse dicit [...] unum, qui ex omnibus sideribus, quae infixae caelo sint, ex dispersis *quasi membris* simplex sit putandus deus; B. abstrakcyjnych w sensie „część, element, składnik, podział, człon”: 1. spoza retoryki: a) bez zastrzeżeń: *Sest.* 98; *parad.* 7; *nat. deor.* 1, 9; b) z zastrzegalnikiem: *de orat.* 1, 190 — ut eorum generum (scil. iuris civilis) *quasi quaedam membra* dispertiebat; *Hort. frg.* 49 — *quasi membra quaedam*; 2. z zakresu retoryki: a) w sensie nie technicznym z zastrzegalnikiem lub bez niego z myślą o: a) częściach systemu retorycznego: *de orat.* 2, 79 — quinque faciunt *quasi membra eloquentiae*: invenire [...] inventa disponere [...] ornare verbis [...] memoriae mandare [...] agere ac pronuntiare; β) częściach mowy: *inv.* 1, 26 — separatum (scil. est exordium), quod non ex ipsa causa ductum est nec *sicut aliquod membrum* adnexum orationi, *cf. Rhet. Her.* 4, 45, 58; *de orat.* 2, 359 — membra orationis; *ibid.* 3, 119 —

eadem sunt membra in utriusque disputatione; *ibid.* 2, 325 — ut (scil. principium) [...] coherens cum omni corpore membrum esse videatur; *div. in Caec.* 45 — accusationis tuae membra (*part.* 119); reliquae partes (scil. defensionis) *quasi membra* suo quaeque loco locata; *orat.* 74 — in causis earumque *quasi membris*; *part.* 34 — ex partibus et *quasi membris* narrationis; *top.* 28 — cum res [...] *quasi in membra* discerpitur; b) w sensie technicznym „człon okresu retorycznego”: *de orat.* 3, 186; *ibid.* 3, 190; *Brut.* 162 — in membra *quaedam*, quae Graeci κῶλα vocant, dispertiebant orationem; *orat.* 211 ad illa, quae nescio cur, cum Graeci [...] ὄλακ nominant, nos non recte membra dicamus; *ibid.* 213, 221, 223, 225. Tak więc *sicut aliquis* łagodzi metaforyczne użycie *membrum* jedynie w *De inventione*; gdzie indziej spotykamy w tej funkcji: *quasi, quasi quidam* oraz frazę *nescio cur* [...] *nos non recte* [...] *dicamus*.

Zamykając ten „artykuł” stwierdzamy, że zastrzegalnik *sicut aliquis* występuje tylko we wczesnych pismach Cyserona: *De inventione* (2×) i *De legibus* (1×).

UT ALIQUIS

Wśród 14 funkcji słowa *ut*, wyliczonych i zilustrowanych przykładami w oparciu o prace źródłowe, J. Ph. Krebs³⁷ wymienia na piątym miejscu jego funkcję usprawiedliwiającą i pisze o niej: „Ut im Sinne von *quasi* zur Entschuldigung eines Ausdruckes scheint nur Varro zu haben, z. B.r.r. 2, 32 sub rostra duas *ut mammulas pensiles habeant*³⁸, vgl. Krumbiegel S. 17”. Drugiego przykładu z tegoż autora dostarcza Kühner-Stegmann³⁹, pisząc o przydawkowym charakterze przysłówków, wśród których znajdują się również: *quasi, tamquam, velut, ut*. Chodzi mianowicie o *ling.* 7, 44 — Tutulati dicti hi, qui in sacris pitibus habere solent *ut metam*. W przytoczonych przykładach jako zastrzegalnik występuje samo *ut*. Do tych przykładów mogę dodać własny, w którym jako złagodzenie zjawia się *ut* w połączeniu z *aliquis*. Oto w liście Cyserona do brata Kwintusa zawierającym pouczenia, jak adresat powinien postępować w charakterze zarządcy prowincji, czytamy (*ad Q. fr.* 1, 1, 13): Sit anulus tuus non *ut vas aliquod*, sed tamquam ipse tu, non minister alienae voluntatis, sed testis tuae. Pierwszą część tego cytatu można za Constansem przetłumaczyć: „Niech twój pierścień z pieczęcią (sygnet) nie będzie narzędziem, lecz reprezentantem twojej osoby”. Zastrzegalniki (*ut* [...] *aliquod, tamquam*), jeśli chcemy przekład uchronić przed sztucznością, lepiej pozostawić nie

³⁷ *Antibarbarus der lateinischen Sprache*. 7 Aufl. [...] von J. H. Schmaltz. Basel 1907 s. 701.

³⁸ Podmiot domyślny: *capellae*.

³⁹ *Jw.*, s. 219.

przetłumaczone. Zespół *ut aliquod* zabezpiecza prawdopodobnie nowatorskie użycie rzeczownika w sensie „narzędzie”; w dotychczasowej bowiem praktyce językowej pojęcie *anulus* nie mieściło się w zakresie pojęciowym *vas*.

QUASI ALIQUIS, TAMQUAM ALIQUIS

Zanim rozpatrzmy wypadki, w których samo *aliquis* zjawia się jako środek łagodzący śmielsze wyrażenia, zatrzymajmy się chwilę przy zespołach zastrzegalniskowych, jakie tworzy ten zaimek łącząc się z niektórymi przysłówkami funkcjonującymi samodzielnie w charakterze zastrzegalnisków. O użyciu połączeń *sicut aliquis* i *ut aliquis* była już mowa w osobnych „artykułach”; pozostały więc do udokumentowania kombinacje uwidocznione w nagłówku ⁴⁰.

Słowo *aliquis* jest semantycznie bliskie zaimkowi *quidam*. Chociaż funkcja usprawiedliwiająca tego ostatniego jest powszechnie uznana i zetknęliśmy się już z nią mimochodem, pozwolę sobie ją tu dodatkowo poprzeć przykładami, gdyż to ułatwi czytelnikowi śledzenie dalszych wywodów. Otóż samo *quidam* spotykamy w powiedzeniach: *nitidum quoddam genus est verborum et laetum (de orat. 1, 81)*; *grato quodam scelere (Sest. 82)*; *quandam silvam atque materiam universam [...] exponere omnium argumentationum (inv. 1, 34)*; *in pulmonibus [...] inest raritas quaedam (nat. deor. 2, 136)*. Gdy zaś chodzi o połączenia, to *quidam* tworzy je z przysłówkami: 1. *quasi*: *virtutem duram et quasi ferream esse quandam volunt (Lael. 48)*; *quaedam quasi moventia (Tusc. 5, 69)*; 2. *tamquam*: *erat eius (scil. orationis) quidam tamquam habitus non inurbanus (Brut. 227)*; *tamquam tormenta quaedam adhibemus (de orat. 3, 39)*; 3. *velut*: *velut somnia quaedam vigilantium (Quint. inst. 6, 2, 3)*; 4. *sicut*: *sicuti cognomine quodam extraneo (Rhet. Her. 4, 31, 42)*. Trzeba też przypomnieć, że zaimek *quidam* i przysłówek bywają niejako rozdzielone między dwa sąsiednie słowa, np.: *artium omnium procreatricem quandam et quasi parentem (de orat. 1, 9)*; *opimum quoddam et tamquam adipatae dictionis genus (orat. 25)*. Po tej „dygresji” możemy wrócić do połączeń tytułowych.

Kombinacja *quasi aliquis* istniejąca obok połączenia *quasi quidam* dochodzi do głosu w następujących wypowiedziach Cycerona: *quasi in aliquo terrarum orbis theatro versari (Verr. II 5, 35)*; *nisi C. Marcellus quasi aliquo fato venisset (ibid. II 2, 8)*; *his omnibus ad bene de republica sperandum quasi signum aliquod sustulisti (Marcell. 2)*; *quoniam*

⁴⁰ O ich charakterze łagodzącym znalazłem przygodną wzmiankę tylko w komentarzach (do *off. 1, 30*) K. Beiera i Billerbeka; o samym tylko *tamquam aliquis* wspomina Gandilio, jw. s. 280 (nota).

nobis *quasi aliqua* fatali necessitate [...] cum fortuna belligerandum fuit (p. red. ad *Quir.* 19); ut aegritudo *quasi* morsum *aliquem* doloris efficiat (*Tusc.* 4, 15), cf. *Att.* 12, 18, 1 — recordationes [...], quae *quasi* morsu *quodam* dolorem efficiunt; quod in eo *quasi* lumen *aliquod* probitatis et virtutis prospicere videamus (*Lael.* 27, cf. *Tusc.* 2, 58).

Połączenie *tamquam aliquis*, funkcjonujące obok połączenia *tamquam quidam*, stwierdzamy w powiedzeniach: cum (scil. orator) *tamquam* machinatione *aliqua* tum ad severitatem, tum ad remissionem animi [...] est contorquendus (*de orat.* 2, 72); *aliquod tamquam* pabulum studii atque doctrinae (*Cato* 49), cf. ac. 2, 127 — est animorum ingeniorumque naturale *quoddam quasi* pabulum consideratio contemplatioque naturae; verum [...] amicum qui intuetur, *tamquam* exemplar *aliquod* intuetur sui (*Lael.* 23); natura [...] ad *aliquod tamquam* adminiculum adnititur (ibid. 88).

Częstotliwość zastrzegalników *quasi aliquis* oraz *tamquam aliquis* jest u Cycerona bez porównania mniejsza niż ich odpowiedników *quasi quidam* i *tamquam quidam*. Wszystkie one dotyczą przeważnie śmiałych wyrażań przenośnych. Przy jednej z wynotowanych wyżej metafor (morsus) kombinacja *quasi aliquis* (*Tusc.* 4, 15) alternuje z *quasi quidam* (*Att.* 12, 18, 1), przy drugiej (pabulum) połączenie *tamquam aliquis* (*Cato* 49) wymienia się z *tamquam quidam* (ac. 2, 127), co świadczy o identyczności funkcji odnośnych par zastrzegalników przy obu metaforach. Zjawisko wymiany różnych strukturalnie złągódzeń, z którym mieliśmy możność zetknąć się już wcześniej, jest u Arpinaty dość częste i tłumaczy się dążeniem do varietas sermonis bądź względami rytmicznymi, które wymagają osobnych badań.

ALIQUIS

Stwierdzony w poprzedniej partii fakt, że obok kombinacji *quasi quidam* i *tamquam quidam* (by nie mówić o innych), funkcjonujących jako złągódzenia, występuje także samo *quidam* w tym samym charakterze, nasuwa pytanie, czy analogiczny stosunek nie zachodzi między *aliquis* i jego połączeniami, tj. czy obok kombinacji tonujących *quasi aliquis* i *tamquam aliquis* nie zjawia się również jako zastrzegalnik samo *aliquis*. Materiał, który teraz rozpatrzemy, pozwala, jak się wydaje, dać na powyższe pytanie odpowiedź twierdzącą. Sprawa nabiera ostrości przez to, że o funkcji łągódzącej samego zaimka *aliquis* nie wspominają ani słowniki, ani gramatyki, ani stylistyki. Wzmiankę jednego z komentatorów uwzględnię w odpowiednim miejscu.

Rozpatrzmy najpierw dwa wypadki, które można nazwać pogranicznymi. Oto *Tusc.* 1, 53 czytamy: corpus [...] *quasi* vas est aut *aliquod*

animi receptaculum, w związku z czym M. Pohlenz zauważa w swoim komentarzu: „*aliquod* gehört ἀπὸ κοινῆς auch zu *vas*”; z tego by wynikało, że *quasi* należy i do *receptaculum*, mimo że jest ono połączone z *vas* spójnikiem dyzjunktywnym. Ale przyjmijmy, że tak jest z uwagi na to, że oba wymienione rzeczowniki są tego samego rodzaju i mają wspólną przydawkę dopełniaczową *animi*. Niemniej jednak, formalnie rzecz biorąc, każdy z elementów „zespołu” *quasi aliquod* poprzedza inny rzeczownik, skutkiem czego omawiane *aliquod* ma pewną samodzielność; nie można jednak powiedzieć tego o zaimku *quidam* na przykład w zdaniu: *quod [...] ratio omnis tollitur quasi quaedam lux lumenque vitae* (ac. 2, 26). W drugim wypadku (*Verr.* II 5, 160), gdzie Ciceron pisze: *quasi luce libertatis et odore aliquo legum recreatus*, oba zastrzegalniki mają większą samodzielność, jako że każdy z rzeczowników (*lux*, *odor*) ma własną przydawkę (*libertatis*, *legum*).

A oto cztery wypadki użycia zaimka *aliquis*, w których prawdopodobnie pełni on funkcję zastrzegalnika sam przez się, czyli bez pomocy przysłówka.

I. *Lael.* 28 czytamy zgodnie z przekazem dobrych rękopisów: *Quis est, qui C. Fabricii, M. Curii non cum caritate aliqua benevola*⁴¹ *memoriam usurpet, quos numquam viderit?* Zaimek *aliqua* jako zastrzegalnik należy chyba do *benevola* i tym samym, jak się zdaje, łagodzi śmiałość metafory odnoszącej się do abstrakcyjnego rzeczownika *caritas* przymiotnik, który właściwie określał osoby⁴². Tę samą funkcję pełni *quidam* przy *concoris* w zdaniu (*Tim.* 15): *ex quo ipse (scil. mundus) se concordi quadam amicitia et caritate complectitur*. M. Seyffert⁴³ o zaimku *aliqua* nie wspomina, ale broniąc lekcji lepszych rękopisów za pomocą analogicznych połączeń przykładami z Cicerona zauważa: „Ungewöhnlich ist die Zusammenstellung von *caritas benevola* allerdings”. To, że w tych przykładach poza cytowanym *Tim.* 15 brak zastrzegalników, nie powinno nas peszyć, bo nieraz chodzą one u Arpinaty, by tak rzec, zawiłymi drogami. Zdarza się nawet, że te same wyrażenia metaforyczne w jednych miejscach są złagodzone, w innych nie. K. Beier w związku z wyrażeniem *ardore quodam amoris* (*off.* 1, 47) wyjaśnia: „Pronomen additur ad metaphoram mitigandam”, po czym przytoczywszy kilka innych miejsc Cicerona z zastrzegalnikiem *quidam* dodaje: „Sic etiam *aliquis* ib. (scil.

⁴¹ Gorsze rękopisy zamiast *caritate aliqua benevola* przekazują *caritate aliqua* *et benevolentia* lub *caritate aliqua benevolentiae*.

⁴² Por. *Thes. l. l.* II 1897, 43 n. O użyciu tego typu przymiotników u Cicerona i w łacinie w ogóle informuje K. F. Nägelsbach (*Lateinische Stilistik.* 9 Aufl. besorgt v. I. Müller. Nürnberg 1905 s. 7n).

⁴³ M. Tulii Ciceronis *Laelius mit einem Commentar [...]*. 2 Aufl. besorgt von C. F. Müller. Leipzig 1876.

Lael.) 8, 28 *Quis est, qui C. Fabrici — non cum caritate aliqua et benevolentia memoriam usurpet, ubi statim praecedit: quodam modo diligamus*". Przyjmując taką wersję analizowanego przez nas miejsca, uczony ten wiąże tym samym zaimek *aliquis* z *caritas*. Z tego wynika, że metaforę pojmuje on szeroko, bo przecież między *ardore quodam amoris* z jednej strony, a wyrażeniami: *caritate aliqua* (= „pewnego rodzaju miłością”) a *quodam modo diligamus* (= „niejako miłujemy”) z drugiej zachodzi wyraźna różnica. Tam bowiem jest niezwykła metafora, tu wyrażenia za silne w stosunku do uczuć żywionych do osobistości szlacheckich wprawdzie, ale nigdy nie widzianych. Dla nas ważniejsze jest to, że Beier, jak widzimy, liczy się z istnieniem funkcji łagodzącej zaimka *aliquis*.

II. Cynceron, kalkując grecki termin filozoficzny *ποιότης*, ukuł neologizm słowotwórczy *qualitas*. Choć była to formacja całkiem poprawna, posługiwał się nią bardzo ostrożnie i nieśmiało⁴⁴. Pokazuje to cały przebieg jej użycia, który przedstawia się następująco:

Ac. 1, 24 — *sed quod ex utroque, id iam corpus et quasi qualitatem quandam nominabant; dabitur enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Graeci ipsi faciunt, a quibus haec iam diu tractantur, utamur verbis interdum inauditis; ibid. 25 — Nos vero, inquit Atticus [...] Qualitatem igitur appellavi, quas ποιότητας Graeci vocant, quod ipsum apud Graecos non est vulgi verbum, sed philosophorum [...]; ibid. 1, 26 — Audebimus ergo, inquit, novis verbis uti te auctore, si necesse erit. Earum igitur qualitatum sunt aliae principes, aliae ex his ortae; ibid. 1, 27 — sed subiectam putant omnibus sine ulla specie atque carentem omni illa qualitate (faciamus igitur tractando usitatius hoc verbum et contritius) materiam quandam; ibid. 1, 28 — cum ita moveatur illa vis, quam qualitatem esse diximus; nat. deor. 24, 94 — ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua (quam ποιότητα Graeci vocant), non sensu praeditis, sed concurrentibus temere atque casu mundum esse perfectum.*

O ostrożności autora przy stosowaniu tego terminu świadczy szereg zabiegów. Dla uzasadnienia nowotworu wprowadzonego za pomocą *quasi quidam* Cynceron skomponował całą dyskusję (w powyższym wykazie przeważnie pominiętą), w której wywalcza sobie prawo do tworzenia neologizmów technicznych, nadawania istniejącym słowom nowego znaczenia i posługiwania się greycyzmami (ac. 1, 24—26). Nie zapomniał też o identyfikacji swej kalki z podkładką grecką (ibid. 1, 25). Nie poprzestając na tym, zaopatruje nowy termin przy następnym jego użyciu w odsyłacz *illa* (ibid. 1, 27), a w nawiasie swoiście go usprawiedliwia (faciamus — contritius). Mało tego: w następnym paragrafie tego samego dzieła po-

⁴⁴ A. Meillet. *A propos de qualitas*. REL T. 3:1925 s. 214 n.

wołuje się na poprzednie użycia *qualitas* (quam [...] diximus), w innym zaś dziele (*nat. deor.* 2, 94) wprowadza je za pomocą *aliqua* i w paren-tezie znowu przytacza jego wzór grecki. Zaimek *aliquis* użyty w ostat-nim wypadku pełni prawdopodobnie tę samą funkcję co *quasi quidam* przy pierwszym użyciu omawianego wyrazu (*ac.* 1, 24). Śledząc przebieg jego użycia mieliśmy możliwość zobaczyć, jak autor „chodzi” koło wyra-zów fachowych.

III. Gdy Cynceron mówi o natchnieniu poetyckim lub wieszczym, po-sługuje się przenośnie słowami: *spiritus*, *afflatus (inflatus)*, *instinctus*, *ardor*, przeważnie zaopatrzonymi w przydawkę *divinus (caelestis)*. W tym znaczeniu spotykamy je w następujących kontekstach: poetam [...] *quasi* *divino quodam* spiritu inflari (*Arch.* 18); saepe audivi poetam bonum neminem — id quod a Democrito et Platone in scriptis relictum esse dicunt — sine inflammatione animorum existere posse et sine *quodam* adflatu *quasi* furoris⁴⁵ (*de orat.* 2, 194); mihi vero ne haec quidem me-liora et inlustriora carere vi divina videntur, ut ego [...] poetam grave plenumque carmen sine caelesti *aliquo* mentis instinctu putem fundere (*Tusc.* 1, 64); nemo vir magnus sine *aliquo* adflatu divino umquam fuit (*nat. deor.* 2, 167); est enim vis et natura quaedam, quae tum observatis longo tempore significationibus, tum *aliquo* instinctu inflatuque divino futura praenuntiat (*div.* 1, 12); cuius generis oracula habenda sunt [...] quae instinctu divino adflatuque funduntur (*ibid.* 1, 34); potest autem vis illa terrae, quae mentem Pythiae divino adflatu concitabat, evanuisse vetustate (*ibid.* 1, 38); ea (scil. praesagatio) si exarsit acrius, furor appella-tur, cum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur (*ibid.* 1, 66), cf. *ibid.* 1, 114, 11 — quorum animi [...] excurrunt foras ardore *aliquo* inflammati atque incitati cernunt illa profecto, quae vaticinantes pronuntiant.

Nie ulega wątpliwości, że zaimek *aliquis*, którego Cynceron użył *Tusc.* 1, 64, *nat. deor.* 2, 167, *div.* 1, 12⁴⁶, ma ten sam charakter co *quasi* [...] *quidam* użyte *Arch.* 18 (w *de orat.* 2, 194 rzecz ma się nieco inaczej): jest wyrazem skrupułów autora tak z powodu nowatorskiego użycia rze-czowników (= $\mu\alpha\upsilon\upsilon\alpha$ ⁴⁷, $\epsilon\nu\theta\omicron\upsilon\sigma\iota\alpha\sigma\iota\varsigma$ ⁴⁸), jak zwłaszcza odniesienia przy-miotników *divinus* i *caelestis* do spraw ludzkich, o czym była już mowa w związku z *prope* i *paene*; cf. Florus *epit.* 1, 9 — quodam quasi instinctu deorum. Brak zastrzegalnika w *div.* 1, 34, 38, 66 można wytłumaczyć tym,

⁴⁵ *Furor* w tym samym znaczeniu zjawia się jeszcze w *div.* 1, 80.

⁴⁶ To, co pisze U. E. Paoli (*Scrivere latino.* Ed. 2. Milano 1952 s. 171) o użyciu *aliquis* po *sine*, nie ma chyba zastosowania do tego miejsca. Gdyby jednak tak było, to niepodważalne pozostają *Tusc.* 1, 64 oraz *nat. deor.* 2, 167.

⁴⁷ M. Pohlenz and *Tusc.* 1, 64.

⁴⁸ *Thes. l. l.* I 1229, 22 n.

że przy dalszym użyciu odnośnych słów, już raz złagodzonych, w tym samym dziele nie był on konieczny.

4. Pozostało do omówienia *aliquis* przy słowie *circumspectio*. Jest ono poświęcone dopiero u Cycerona i to tylko jeden raz, mianowicie w *ac.* 2, 36, gdzie Lukullus krytykujący probabilizm akademików powiada m. in.: *Nam si, quod cuique occurrit et primo quasi aspectu probabile videtur, id confirmatur, quid eo levius? Sin ex circumspectione aliqua et accurata consideratione, quod visum sit, id se dicent sequi, tamen exitum non habebunt, primum quia eis visis, inter quae nihil interest, aequaliter omnibus abrogatur fides, deinde cum dicant posse accidere sapienti, ut cum omnia fecerit diligentissimeque circumspererit, existat aliquid, quod et verisimile videatur et absit longissime a vero, ne si magnam partem quidem [...] ad verum ipsum aut quam proxime accedant, confidere sibi potuerunt.* Przenośnie użyte tu *circumspectio* — właściwe znaczenie spotykamy dopiero u Serwiusza i Makrobiusza⁴⁹ — znaczy tyle co „dokładne przyjrzenie się” (cf. *diligentissime circumspererit* oraz opozycyjne *primo quasi aspectu* z zastrzegalnikiem) i jest synonimem sąsiedniego wyrażenia *accurata consideratio*; nawiązuje ono do terminu *περιωδεομένη* (*φαντασία*), stosowanego przez Karneadesa i jego zwolenników do najwyższego stopnia prawdopodobieństwa⁵⁰. Jest to słowo prawdopodobnie nowe i, co ważniejsze, w przenośnym sensie terminologicznym użyte dopiero przez Cycerona. Tym się tłumaczy obecność przy nim zastrzegalnika *aliquis*.

Na tych próbkach poprzestajemy. Sprawa usprawiedliwiającego charakteru zaimka *aliquis* wymaga dalszych badań.

Tak więc prześledziliśmy u Cycerona użycie 5 przysłówków (*paene, prope, propemodum, velut, sicut*), zaimka *aliquis* oraz jego połączeń z czterema przysłówkami (*quasi aliquis, tamquam aliquis, ut aliquis, sicut aliquis*) w funkcji zastrzegalników, stwierdzając różny stopień ich produktywności. Najżywoźniejszymi spośród nich okazały się: *paene, prope, quasi aliquis* i *tamquam aliquis*; pozostałe zjawiają się sporadycznie lub wyjątkowo. Co do samego zaimka *aliquis*, to jego charakter zastrzegalnikowy jest bardzo prawdopodobną hipotezą wymagającą, jak wyżej wspomniano, sprawdzenia w dalszych poszukiwaniach i u samego Cycerona, i u innych prozaików. Natomiast jego połączenia z wymienionymi przysłówkami są jako środki łagodzące śmielsze wyrażenia całkiem pewne.

Przy okazji zetknęliśmy się także z innymi zastrzegalnikiemami w postaci trzech dalszych przysłówków (*quasi, tamquam, quodammodo*), zaimka

⁴⁹ Tamże 1167, 65 n.

⁵⁰ J. S. Reid ad l.

quidam i jego połączeń (*quasi quidam, tamquam quidam*) oraz całych zdań, jak *ut ita dicam, prope dicam*, które niekiedy alternują z zastrzegalniami nagłówkowymi i jako lepiej znane pomogły nam zweryfikować ich charakter łagodzący. Ta alternacja zastrzegalników jest jednym z przejawów dążenia autora do urozmaicenia stylu.

Łącząc obie wyszczególnione grupy w jedną całość, otrzymujemy kompletny zestaw Cyceronowych zastrzegalników zaimkowych, przysłówkowych i zaimkowoprzysłówkowych, który to zestaw rekompensuje w pewnym stopniu niedomówienia podręcznych pomocy naukowych, sygnalizowane w odpowiednich miejscach niniejszej pracy.

Dokumentacja częściej stosowanych przez Cycerona zastrzegalników uwidocznionych w nagłówkach nie jest całkiem pełna, gdyż nie uwzględnia wypadków wątpliwych, które czekają na wyświetlenie. Ten brak jednak nie wypacza obrazu ich użycia, gdy chodzi o typy wyrażen im podległych. Owe dubia będą musiały być rozstrzygnięte przy sporządzaniu pełnego wykazu wyrażen „zastrzeżonych”.

Gdy chodzi o językowostylistyczny charakter słów złączonych za pomocą omówionych wyżej zastrzegalników, to są one przeważnie metaforami, w których ramach dadzą się pomieścić i wyrażenia nie całkiem adekwatne; metonimie i oksymorony są rzadkie. Brak tu zupełnie archaizmów, grecyzmów i — z paroma wyjątkami — neologizmów słowotwórczych, jak też innowacji semantycznych o charakterze terminologicznym. Są one niejako zarezerwowane dla innych środków usprawiedliwiających.

DE L'EMPLOI DE CERTAINS ATTÉNUANTS CHEZ CICÉRON

Résumé

Parmi les nombreux moyens, différenciés au point de vue syntaxique et lexical, à l'aide desquels Cicéron justifie ou adoucit des expressions un peu fortes, des atténuants d'un mot ou de deux mots, ne formant pas proposition, occupent une place importante. Ce sont deux pronoms indéfinis (*quidam, aliquis*), certains adverbes (*quasi, tamquam, paene, prope, quodammodo, propemodum, velut sicut*) ainsi que des combinaisons de ces adverbes et pronoms (*quasi quidam, tamquam quidam, quasi aliquis, tamquam aliquis, sicut aliquis, ut aliquis*). Seuls les atténuants espacés ici constituent l'objet de l'investigation, étant donné que les ouvrages de référence fondamentaux ne tiennent guère compte de leur fonction atténuante. Les autres atténuants, de même que des expressions telles que *ut ita dicam* et *prope dicam*, mieux connus, ne sont pris en considération que dans la mesure où cela s'avère utile pour la vérification de la fonction atténuante des premiers.

L'étude comporte une série d'„articles” ayant les atténuants mis en relief pour en-têtes; chacun de ces articles présente la documentation de la fonction atténuante, tout en tenant compte de la typologie des expressions atténuées. Des atténuants analysés, les plus fréquents chez Cicéron sont: *paene*, *prope*, *quasi aliquis*, *tamquam aliquis*; les autres n'apparaissent chez cet écrivain que sporadiquement, voire même exceptionnellement. La fonction atténuante du pronom *aliquis* est une hypothèse fort plausible, qui nécessite des recherches ultérieures. Les expressions atténuées à l'aide des atténuants étudiés ici sont le plus souvent des métaphores; des métonymies, des oxymores et des innovations lexicales ou sémantiques ayant un caractère terminologique, sont rares.